

vositaları sifatida tanlanishi bir qator xususiyatlar bilan bog'liq. Televizorda bu birinchi navbatda ekran konteksti, vizual tasvirlar (ramka tarkibi, tahrirlash, kompozitsiya, tasvir dinamikasi); tovush ketma-ketligi (musiqa, shovqinlar, ovozlar, pauzalar, intonatsiyalar); tomoshabinga maksimal ta'sir ko'rsatishga qaratilgan nutq holati.

Og'izaki nutqning bevosita maqsadi televideniye va radio tinglovchilariga turli, ba'zan bir-biriga zid bo'lgan ma'lumotlarni tushunish va tushunishga yordam berishdir.

Og'izaki nutq - Bu o'ziga xos sifat va funksiyalarga ega bo'lgan nutq uslubi. Og'izaki nutqning asosiy sifati so'zlovchilar atrofidagi

vaziyatning haqiqatidir. Bunday nutqning mazmuni -bu muloqot momentining manfaatlari. Suhbat nutqi oldindan tayyorlanmaydi. Shuning uchun u ko'pincha loyqalik bilan tavsiflanadi, differensiallikning yo'qligi, sukut saqlash va h.k. Bu asosan har doim dialogik va bevosita suhbatdoshning idrokiga bog'liq. Suhbatning ekspressiv vositalariga temp, balandlik, pauza va stress kiradi. Bularning barchasi ma'ruzachining individual xususiyatlari bilan chambarchas bog'liq. Intonatsiya so'zlashuv nutqida katta rol o'ynaydi, u og'izaki so'zlarning ma'nosini yaxshiroq ifodalashga (va shunga mos ravishda tushunishga) yordam beradi.

Adabiyotlar

1. Н.Н Эфимова – Звук в эфире (Москва 2015г).
2. А.А. Деникин - Звуковой дизайн в кинематография и мультимедиа: Учебное пособие. – М.: ГИТР, 2012. – 394
3. А.А. Деникин Звуковой дизайн в видеоиграх. Технологии «игрового» аудио для непрограммистов ДМК Пресс, 2012. – 696 с
4. Никамин В.А.Цифровая звукозапись. Технологии и стандарты. — СПб: Наука и Техника, 2002. - 256 стр с ил.
5. Qdirbaev I. "Teatrda texnikaliq úskeneler" Intellectual education technological solutions and innovative digital tools 2.17 (2023): 107-111.
6. Qdirbaev I. "Filmda maxsus ovoz effektlar" *IMRAS* 7.1 (2024): 784-788.
7. Qdirbaev I. "Video oyinlarda maxsus ovoz effektlar" *Scientific Impulse* 2.15 (2023): 154-157.
8. Кыдырбаев И. "Ёш томошабинлар театрида овоз режиссёри тутган ўрни (қорақалпоқ ёш томошабин театри мисолида)" *Journal of Culture and Art* 1.2 (2023): 127-132.

REZYUME. Ushbu maqolada aloqa vastasi sifatida televideniye va radioda dasturlar ya'niy eshittiruvlar va ko'rsatuvlardagi diktorlarning ovoz, sozlar va intonatsiyalari haqida so'z etiladi.

РЕЗЮМЕ. В данной статье речь пойдет о звуке, словах и интонациях дикторов в передачах и передачах, транслирующих программы на телевидении и радио в качестве средств коммуникации.

SUMMARY. This article will talk about the sound, sound and intonations of announcers on television and radio programs, as a vasta of communication.

QARAQALPAQ BAQSISHILIQ KÓRKEM ÓNERINDE USTAZ – SHÁKIRT MEKTEPLERINIŇ RAWAJLANIWÍ

L.M.Maxammatdinova – «Folklor hám etnografiya» kafedrası baslıǵı

A.A.Nawrizbaeva –oqıtıwshı

Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat instituti Nókis filiali

Tayanch so'zlar: baxshi, doston, ustoz, sozanda, folklor,

Ключевие слова: бахши, эпос, учитель, музыкант, фольклор

Key words: Bakhshi, epic, teacher, musician, folklore

Baqsishılıq kórkem - ónerinde shákirtke ustaz bolıw, ustazlar shákirt shıǵarıw ázelden kiyatırǵan dástúriy jol. Muzikalıq miyraslardı atadan balaǵa, ustazdan shákirtke ótkerip qádirlep saqlaw, shákirtlerdi kóplep tayarlaw máseleleri baqsılardıń xalıq aldındaǵı ádiwli wazıypalarınan biri bolıp esaplanadı.

Kóp shákirt shıǵarıp namalar dóretip xalıq arasında úlken abırayǵa iye bolǵan belgili

atqarıwshılardan biri Aqımbet baqsı boldı. Ol XIX ásirdiń ortalarında ómir súrgen qaraqalpaqtıń ataqlı baqsısı bolıp pútkil Xorezmge, ózbek, túrkmenler, qazaqlar arasında dańqı jayılgan.

Aqımbet shólkemlestiriwshı, namalar dóretip rawajlandırıwshı bolıp ǵana qoymastan, ol kúshli atqarıwshı, aytqısh, xosh hawazlılıǵı menen de tań qalarlıq talantqa iye boldı. Onıń atqarıw sheberligi jóninde xalıq arasında saqlanǵan

ráwiyatlar onıń talantlı baqsı bolǵanlıǵın táriyiplep, olar xalıqtıń baqsıǵa bolǵan súyiwshilik maqtanışın sulıw romantika menen súwretleydi. Kúnlerden bir kúni Xıywanıń xanı Muxammed Raxım xan óziniń patshalıq saltanatın maqtatıw hám kewil kóteriw ushın qol astındaǵı ellerden ataqlı baqsı, jıraw, sázendelerdi shaqırtıp aytıradı. Usı shaqırıqlardıń birine qaraqalpaqtıń ataqlı baqsısı Aqımbette baradı. Sonda eń dáslep xan sarayınıń ataqlı Tanbur degen baqsısı “Shırwan” degen namanı atqaradı. Izin ala sol namanı Aqımbet shertip Tanburdanda tolıǵıraq hám kútá sulıw etip atqaradı. Usı jerde xan óz baqsısının jeńilgenligine ızalanıp Aqımbetke qattı ǵázebin tigedi. Xan Maqtımqulınıń qosıqlar toplamın qazınıń qolına berip, Aqımbetti aldına otırǵızıp: “awzın baǵıp tıńlap otır, eger Aqımbet usı kitaptaǵı qosıqlardıń bir sózin yaqı bir buwının qaldırıp yaqı ǵálet aytса dárhal maǵan xabar ber” dep buyırıq beredi. Aqımbet bul sınaqtan da súrinbey ótedi. Qalay degen menen de Aqımbet qısımǵa shıday almay awırıp jatıpta qaladı. Sóytsede “awzıń qańǵa tolsada dushpannıń aldında tókpe degende” kúsh salıp sır bermewge tırsadı. Aqırında ilajı qurıp, óz sózine baylanǵan xan: “Sınaqtan súrinbey óttiń qáne, tileǵıńdi ayt baqsı” dewge májbúr boladı. Sonda Aqımbet xanǵa qarap: -Bir qosıq qanımnan keshseńiz taqsır - depti. Xan Aqımbetke kózin alartıp, qáhárli názer menen: - Bar keshtim aytaǵoy – degen, mine usınnan keyin Aqımbet xanǵa qarap turıp salmaqlı túrde: - Taqsır endigiden bılay ilaya siz meni kórmeń, men sizdi kórmegeymen, tilegim sol depti. Sonda xan ornınan ushıp turıp qanjarın suwrıp alǵanın bilmey-aq qalıptı, biraq eki jaǵındaǵı wázirleri “qáhárinizdi tárk etiń, bendeńizge jábir etpeń taqsır” dep toqtatıptı. Wádesin buzǵan xan emes, óz tili ózine ǵúwa, ayılǵan shártti buza almay bayraqqa bir ala qayıslı at berip, Aqımbetti jónetip, ilajsızdan xannıń kúyige betine shıǵıp ókiniwi menen qaladı. Bul quwanışqa arnap Aqımbet qaraqalpaqtıń klassikalıq naması bolǵan ala qayıslı atqa “Ala qayıs” namasın dóretdi. Óz erkin qoldan bermeytuǵın polattay berik azamat óz xalqınıń arın, onıń ádil tapsırmasın solay orınlap, oǵan bolǵan xalıqtıń húrmetin taǵıda tereńlestiredi. “Ala qayısta” xannıń sán-saltanatın maqtamaydı, kerisinshe óz xalqına, ádiwli elatına, onıń keń peyil júregine quwanışına arnaydı.

Aqımbettiń kóp sanlı shákirtleri onıń muzıka mektebiniń dańqın qaraqalpaq, Xorezm, túrkmen hám Buxara ámirliginiń qol astındaǵı ellerge jayadı. Aqımbette olarǵa tereń mehır muhabbat penen ózinde bar barlıq muzikalıq bilimlerin qunt penen úyretedi. Ózi de

Ámiwdáryanıń arǵı hám bergi jaǵına dańqı túsken baqsı bolıp, zamanınıń aldınǵı qatarlı adamı boldı.

Aqımbettiń súyikli shákirtlerinen eń kórneklisi Muwsa bolıp, ol tek ǵana baqsı bolıp ǵana qalmaq, talantlı dóretywshilik xızmeti menen de kózge túsedi. Muwsa ustazınıń barlıq baqsıshılıq hám dóretywshilik sheberligin úyrenip alıp, Aqımbet baslaǵan mektep dóretpelerine ózgerisler kirgizip, diapazonın keńeytti, kóp ǵana xalıq namaların qayta isleydi hám birqansha jańa namalar dóretdi. Ol óz zamanınıń nama dóretywshisi, xalıq muzikasın tereń úyrenip onıń rawajlanıwı ushın úlken úles qostı. Aqımbette Muwsanı 6-7 jıl izine ertip, óziniń barlıq muzikalıq ónerleriniń giltin isenip tapsıradı. Muwsanıń usı isenimdi aqlaǵanın onıń ómiri hám muzikalıq dóretywshiliginen tabamız. Usınday ayrıqsha talantlı adamlar bolmaǵanda muzikanıń ózi qaydan payda bolıp, rawajlanar edi? Sonlıqtan Muwsaǵa qaraqalpaq muzikasınıń ataqlı wákili hám Aqımbet baslaǵan mektepti dawam ettiriwshi ǵana bolıp qalmaq dóretywshilik jaqtan qayta islep, rawajlandırıwshı, onı biyik dárejege kóteriwshi kórkem óner ǵayratkeri retinde baha beremiz.

Muwsa Aqımbettiń saz shertiw, qosıq aytıw usıllarına bar ıqlas, intasın qoyıp, olarǵa jańa ómir baǵısh ete basladı. Aradan aylar óte berdi. Bular ustaz - shákirt boldı. Solay da bolsa ustazı onıń saz shertiwdegi qashırımların itibarǵa alıp, basqa shákirtleriniń aldına qoyatuǵın minnetlerin ózinen talap etpey kemsalıyqalı bolıp júrgenine qapalanǵan Muwsa Aqımbettiń jubayı Aysulıwǵa shaǵınıp, haǵıman jarıladı. Bul jaǵdaydı birazdan beri sezip júrgen Aysulıw “Begim, mına balanıń sizge shákirt bolıp kelgenine de eki - ósh jıl bolıp qaldı, oǵan kewil bólmey júrgenińiz qudaylıq pa, bala siziń máslahátińizge, aqlılıńızǵa mıtajǵoy” - degende, baqsı “Ele hawazı irilensin, tamaǵına may baylasın, sestı ǵańǵırlap shıqsın, sózdi, sazdı meńgere tússin dep júrmen” - deydi.

Shákirtiniń uqıplılıǵın sırtınan sınap, joqarı baha berip júrgen ustaz sol kúnnen baslap-aq neshshe kún, neshshe ay, neshshe jıllarǵa shekem saz shertiw, qosıq aytıw, dástanlardı atqarıwdaǵı usıllardı, barmaqların uslap perdeni basıp otırıp, dás qaǵıwların hár qıylı tezliklerde jetkeriw qaǵıydaların tınımsız úyrete basladı. Ózinshe úyrengen basqa, ustazdan úyrengen basqa ekenligine shákirttiń de kózi jete basladı. Toylarda qosıq atqarǵanlarında bolsın, úyde shınıǵıw ótkergende bolsın, ustazınıń tamaqtıń hawazlıq ses jolların tınıqtırıp, ózinshe qayta - qayta ishıqına otırıp hawaz sazlawların esine salıp, uzlıksız takırlatıp turıwları, oǵan onıń tásirin tiygizdi. Solay etip, ustazınıń qosıq aytıw, saz shertiwdegi namanı qaytarmaları menen duwtardıń

janapayligında aytilatugin hārbir qosiqtađı obrazlardı jańa minez-qulıq, milliy kelbet, tūr-tūs, qashırım, sekıller menen beriw sheberligin de jetilistirdi.

Shākirtiniń talantına, kásiplik bilimin tınıq iyelegenligine hām ádep-ikramlı bolıp kamalǵa kelgenine ábden kewli pitken Aqımbet baqsı Qaratawdıń arjaq-berjağındağı xalıqtı jıynap, ullı toy berdi. Toy beriwdegi niyeti, óziniń tórt shākirtin – Muwsa, Edenbay, Esemurat hām Bayniyazlardı sınağınan ótkerip, pātiya berip jiberiwden ibarat edi.

Sınaqtıń shárti boyınsha shākirtlerine eń qıyın namanı birim-birim aytırıp kórip, qaysı shākirtiniń atqarıwı kópshilikke maqul bolsa, dáslep soǵan pātiya beriw edi. Xalıq jıynalǵan

qurdıń oraylıq maydanına ornatılǵan gúlmıyıqlı arbanıń gúpsheğine tal shıbıqtay salınǵan xoshirey jas óspirim balanıń kelip otırıwı, bir qaraǵanda kópshilikke elespesiz bolıp kórinse de, duwtardıń kóterip gúmbirlete shertip, ayaqtı tirep turıp, «ha-a-a» dep hawazdı kótere jańlatıp qosıq aytqanında, hammeniń qarsı aldında jezpánjeli burkittey, ańlar patshası arıslanaday aybatlı bir qudiretli tulǵanıń payda bolǵanına jurttı gúw etip, dúr silkingendey boldı. Ustazdıń sinaqqa tańlaǵan tórt naması da jańa usıl, jańa dóretiwshilik ózgerisler tásiri menen jıynalǵan xalıqtı quwanışqa bólep, olarǵa tap bir teatrdáđı saxnalıq kórinisti ráhátlene júreктен sezindirgendey kúyge túsirdi.

Ádebiyatlar

1. A.Allamuratov, O.Dospanov, G.Tilewmuratov «Qaraqalpaqsha kórkem óner atamalarınń sózligi» 1991-jıl.
3. Q.Maxsetov «Dástanlar, jırawlar, baqsılar» 1992.
4. Q.Ayımbetov «Xalıq danalığı» 1988.

REZYUME. Bu maqolada baxshilarning shogirdka ustoz bo'lish, ustozlar shogird chiqarish, shogirdlarni ko'plab tayyorlash masalalari baxshilarning xalq oldidagi yuksak vazifalari haqida so'z etiladi.

РЕЗЮМЕ. В данной статье обсуждаются вопросы того, как башши становится учителем ученику, учителя делают учеников, обучают множество учеников, а также высокие обязанности башши перед народом.

SUMMARY. This article discusses how a bakhshi becomes a teacher to a student, teachers make students, teach many students, as well as the high responsibilities of a bakhshi to the people.

СУРХАНДӘРҲЯ ҶҲЛЯТЫ ТЕРМИЗ ҚАЛАСЫ ИЛИМИЙ ЭКСПЕДИЦИЯ НӘТИҶЖЕЛЕРИ

Моянов Ықласбай Жийенбаевич – доцент, п.и.б.ф.д (PhD)

Ўзбекистан мәмлекетлик көркем өнер хәм мәденият институты Нөкис филиалы

Таянч сўзлар: қарор, бўйруқ, экспедиция, экскурсия, фольклор, этнография, савол-жавоб, суҳбат, халқ оғзаки ижодиёти наъмуналари, достончилик, башшчилик, миллий анъана ва қадриятлар, тўй маросимлари.

Ключевые слова: решение, приказ, экспедиция, экскурсия, фольклор, этнография, вопросы и ответы, беседа, образцы устного народного творчества, былинность, башши, национальные традиции и ценности, свадебные обряды.

Key words: decision, order, expedition, excursion, folklore, ethnography, questions and answers, conversation, samples of oral folk art, epics, Bakhshi, national traditions and values, wedding ceremonies.

Ўзбекистан Республикасы Президентиниң 2023-жыл 25-декабрьдеги «Материялық емес мәдений мийрасларды қорғаў, илимий үйрениў хәм көмеклесийди елде раўажландырыўға тийисли қосымша илажлар ҳаққында»ғы қарары, Ўзбекистан Республикасы мәденият министрлигиниң 2024-жыл 9-феврал күнги «Министрлик курамындағы жоқары оқыў орынлары студентлериниң материаллық емес мәдений мийрас үлгилерин жазып алыўға бағдарланған илимий экспедицияларға қамтып

алыў ҳаққында»ғы буйрығында белгиленген ўазыйпалардың орынланыўын тәмийинлеў мақсетинде, Ўзбекистан мәмлекетлик көркем өнер хәм мәденият институты Нөкис филиалы директорының 29-июль 2024-жыл буйрығына тийкар Ўзбекистан мәмлекетлик көркем өнер хәм мәденият институты Нөкис филиалы Халық дөретиўшилиги факультети «Фольклор хәм этнография» кафедрасы доценти, п.и.б.ф.д (PhD) Ықласбай Моянов басшылығында «Бақсышылық дэстаншылық» тәлим жөнелиси студентлери Айтбаев Азизжан хәм де